

Mededelingen Heemkundige Kring Groot-Haaltert - 3-maandelijks ledenblad

Redactie:
Diepeweg, 15 9450 Haaltert

18de jaargang 1998 - nr 4

Erevoorzitter:
Veearts Robert Lievens

Voorzitter:
Willy De Loose
☎ 053/83.08.81

Secretaris:
Geert Boelaert
Droeskouter, 12 - 9450 Haaltert
☎ 053/83.30.86

Bestuursleden:

Denderhoutem:
Edgard Huylebroek

Haaltert:
Marc De Moyer
John Scheerlinck

Heldergem:
Roger De Troyer
William Minnaert

Kerksken:
Joris De Kegel

Documentatiecentrum:
Huize Glorieux, Heldergerstraat 167,
9450 Heldergerm

Ruiladres:
Diepeweg 15, 9450 Haaltert

Lidmaatschap: 250 Fr.
Steunend Lid: min. 300 Fr.

Rek. nr. 439-5083061-63
Heemkundige Kring Groot Haaltert

Elke auteur is verantwoordelijk voor zijn/haar teksten.
Teksten mogen overgenomen worden, mits bronvermelding

Jullie ontvangen hier het laatste nummer van de 18de jaargang van ons tijdschrift. Hopelijk hebben enkele artikelen belangstelling opgewekt en zo niet, het is en blijft toch een belangrijk naslagwerk en een hulp voor onze leerlingen en studenten bij het maken van eindwerken over hun geboortestreek.

Wij stevenen naar het 20-jarig bestaan van de HK in het jaar 2000 en zoals reeds gemeld plannen wij enkele belangrijke activiteiten n.a.v. het millennium. Onder de slogan 'Haaltert 2000... een terugblik' brengen wij een tentoonstelling, een fotoboek en een video. Met dit grootschalig project voor de boeg durven wij op de medewerking, steun en sympathie van veel Haaltenaren rekenen. Wellicht kunnen jullie ons helpen? Foto's (1930-1976), documenten en filmopnamen worden in dank in bruikleen aanvaard.

Het lidmaatschap 1999 bieden wij aan voor slechts 250fr en minimum 300fr voor steunende leden (die wij hard nodig hebben). Wil zo vriendelijk zijn de betaling uit te voeren met bijgevoegd stortingsbulletin, waarvoor dank.

Tenslotte onze dank aan de leden die ons documenten (doodsprentjes, pamfletten, e.d.) toevertrouwd hebben voor bewaring in het documentatiecentrum waar alles netjes gerangschikt én bewaard wordt.

Mogen wij ook in het licht van de nakende eindejaarsfeesten onze oprechte wensen aanbieden voor een gezond en verrijkend 1999.

Willy De Loose
Voorzitter HK

MERKWAARDIG DOEK IN DE ST.-GORIKSKERK VAN HAALERT

INLEIDING

De hiernavolgende studie gaat over een schilderij dat zich in de St.-Gorikskerk van Haaltert bevindt en de marteldood van de H. Laurentius voorstelt.

Tot nog toe had ik weinig literatuur omtrent dit schilderij en de maker ervan gevonden en gelezen. De uitdaging om op zoek te gaan in archieven en geschriften om er meer over te weten lag dus voor de hand.

Het schilderij maakt reeds zolang deel uit van het decorum van de kerk dat het een vertrouwd beeld geworden is bij de kerkgangers. Weinigen echter hebben het werk al grondig bekeken of weten precies wat het voorstelt. Meer nog, bij mijn contacten met inwoners van Haaltert, viel het mij op dat een minderheid weet had van het waardevolle 17e-eeuwse schilderij in hun parochiekerk.

Ik heb getracht met deze monografie de tijdsgeest waarin de schilder Jan van Cleef werkte, zijn levensloop, zijn werken en zijn schildersstijl nader te belichten. De iconografie van het schilderij was eveneens een boeiende materie om te onderzoeken.

Zeer interessant vond ik overigens ook de geschiedenis van het schilderij. Het gaf toch een speciaal gevoel om in archieven die oude documenten met betrekking tot het schilderij te raadplegen.

Stap voor stap heb ik geprobeerd om het schilderij en de maker ervan beter te leren kennen, om zo tot een kritisch besluit te komen betreffende de toewijzing van het doek aan de schilder Jan van Cleef.

BIOGRAFIE VAN DE KUNSTENAAR :

De schilder Jan van Cleef III (Joannes de Cleef), werd geboren in Venlo op 6 januari 1646 als zoon van Gabriel de Cleef, een katholiek soldaat, en Elizabetha Jansens.

Reeds op jeugdige leeftijd voelde Van Cleef zich geroepen tot het schildersambt. Hij volgde les in het college van zijn geboortestad, maar ondanks bedreigingen van zijn vader en zijn meesters had hij een grondige afkeer van studeren en bracht hij het grootste deel van zijn tijd door met tekenen. Ten einde raad stemde zijn vader erin toe hem onder het gezag van een bekwame meester te plaatsen om de schildersstiel te leren.

Van Cleef kwam terecht in Brussel, in het atelier van de schilder Luigi Primo, genaamd Gentile (1606-1667). Van deze schilder werd gezegd dat hij een talentvol artiest was. Zijn schuw karakter en zijn lichtgeraakt humeur echter schaadden de lessen. De meeste van zijn leerlingen werden daardoor ontmoedigd en kregen een afkeer van hem.

Van Cleef talmde niet om hem te verlaten en had het geluk om toegelaten te worden om in de leer te gaan bij Gaspar de Crayer (1584- 1669).

Deze liet zich in zijn drukke atelier bijstaan door een "menichte cnaepen".

Jan van Cleef werd zijn lievelingsleerling. Wanneer de meester in 1664 Brussel verlaat om zich in Gent te gaan vestigen, volgt van Cleef hem naar de hoofdstad van Oost-Vlaanderen. Samen met de Crayer werkte hij er als leerling in diens atelier dat gevestigd was in de Kammerstraat. Hij maakte er grote vooruitgang en heeft de Crayer bij vele van zijn grote opdrachten geholpen.

Op 13 mei 1668 werd Jan van Cleef meester in de schildersgilde te Gent.

In zijn beginperiode als zelfstandig schilder werkte hij nog aan opdrachten van de Crayer.

Bij de dood van de Crayer, in 1669, werd hij waardig geacht om de onvoltooide werken van deze schilder af te werken, meer bepaald de schetsen van de tappiserieën die toen in Antwerpen werden vervaardigd op verzoek van Lodewijk XIV. Van Cleef ging persoonlijk zijn schetsen aan de koning tonen en bracht drie maanden door in Frankrijk. Aan het hof van Versailles en onder de Parijse artiesten kreeg hij een zeer vleende ontvangst.

Het is ook bekend dat van Cleef herstellingen en restauraties uitgevoerd heeft aan schilderstukken van Gaspar de Crayer. In 1672 verdoekte hij een van de laatste werken van zijn meester, namelijk "De Trinitariërs kopen Christelijke slaven vrij in Noord Afrika". De Crayer maakte dit doek voor de Gentse Sint - Jacobskerk.

In 1682 restaureerde hij een schilderij van Rubens: "Bekering van Sint-Bavo". Bij deze opknappbeurt heeft hij waarschijnlijk de top afgerond. Er is van zijn hand een tekening in spiegelbeeld bewaard gebleven van het origineel rechthoekig schilderij van Rubens. Op de rugzijde van deze tekening maakte van Cleef notities betreffende het leergeld van drie leerlingen.

Van Cleef vestigde zich definitief in Gent in 1681 en werd één van de meest gevraagde Gentse schilders. In datzelfde jaar, op 6 juni, huwde hij met Joanna vanden Driessche. Deze kwam uit een welvarend apothekersgezin uit de Veldstraat in Gent.

Het echtpaar vestigde zich in een woning gelegen aan de Ottogracht in de St.-Jacobsparochie. Zij kregen vijf kinderen waarvan slechts één meisje en één jongen de volwassen leeftijd bereikten. Jan van Cleef werd door dit huwelijk opgenomen in een Gentse patriciërsfamilie. Dit betekende tevens dat zijn maatschappelijke ken-

nissenkring groter werd en dat zijn atelier vele opdrachten van die kant mocht ontvangen.

De schilder Jan van Cleef bekleedde eveneens het ambt van gezworene in het schildersgilde in 1677, 1678 en van 1703 tot 1706. Als gezworene van het gilde had hij tot taak het bijhouden en controleren van de gilderekeningen en deze overleggen aan de stedelijke magistraat. Hij moest toezicht houden op de juiste naleving van de gildereglementen en indien dit niet gebeurde, legde hij een boete op. Behalve deze taken trad hij ook op als "preufmeester" bij de examens die de toekomstige meesters dienden af te leggen.

Jan van Cleef ontving talrijke opdrachten voor kerken en openbare gebouwen van de stad Gent, maar ook uit gans Vlaanderen. Hij maakte een aanzienlijk aantal, vooral religieuze schilderijen, die zich onderscheidden door uitmuntende en duurzame kwaliteiten.

Voorop het einde van de 17^e eeuw moet er een grote bedrijvigheid geweest zijn in het atelier van Jan van Cleef.

Het staat vast dat van Cleef meerdere leerlingen onder zijn hoede had.

Robert van Audenaerde (Gent 1663-1743) zou zijn meest beroemde leerling geweest zijn.

Na zijn leerjaren bij van Cleef, vertrok deze in 1685 naar Rome om zich daar verder te bekwaamen. Hij werkte er in het atelier van Carlo Maratti. In 1723 keert hij naar Gent terug en wordt er in 1725 Gentse vrijmeester.

Tot de leerlingen van Jan van Cleef wordt ook de landschapschilder Victor Verspilt (Gent 1646-1722) gerekend.

Een aantal doeken worden traditioneel aan de samenwerking tussen Van Cleef en Verspilt toegeschreven, waarvan één doek zeker van na 1679 moet dateren. Verspilt liet zich inschrijven in het gilde in 1679 en verwierf toen de status van zelfstandig ambachtsman, hij mag dus eer-

der als een medewerker dan als leerling van van Cleef beschouwd worden. In de Sint-Niklaaskerk te Gent bevindt zich het schilderij: "Christus verschijnt als hovenier aan Maria Magdalena". Het landschap op dit doek is geschilderd door Victor Verspilt, Jan van Cleef nam de figuren voor zijn rekening.

Gillis le Plat (Gent, 1656-1724) was mogelijk eveneens een leerling van Jan van Cleef.

Zoals eerder vermeld, noteerde van Cleef op de rugzijde van een tekening die hij maakte van Rubens' schilderij "Bekering van St.-Bavo", de namen en gegevens betreffende het leergeld van drie leerlingen. Het betreft hier: Gaspard Plaschart, Johan Vissers en Lodewijk Cnudde.

De laatste jaren van zijn leven woonde Jan van Cleef aan de Houtlei (autleije) van de Sint-Michielsparochie te Gent.

Hij stierf daar op 18 december 1716 en werd begraven in de Sint-Michielskerk van deze stad.

Talrijke werken van deze begaafde kunstenaar sieren onze kerken en kloosters o.m. te Aalst:

St.-Martinuskerk

- Jachtlegende van de H. Hubertus van Luik

Dit doek bevindt zich in het Sint-Hubertusaltaar. L. Robijns situeert het in de tweede helft van de 17^e eeuw. Sinds 1895 wordt het toegeschreven aan Jan van Cleef, voordien werd het vergeleken met de werken van Jan Boeckhorst (1605-1668). In 1900 wordt er vermeld dat er bij het opkuisen van het schilderij het opschrift: "J.V.C. FECIT" zou gevonden zijn. Er kan echter verwarring ontstaan zijn omdat rond dezelfde tijd het schilderij van de H. Aubertus hersteld werd en dit werk met zekerheid aan Jan van Cleef toe te schrijven valt.

- De verbanning van de H. Cornelius

Dit altaarstuk hangt in de kleermakerskapel. Het werd omstreeks 1700 gemaakt en vroeger werd het wel eens toegeschreven aan Gaspar de Crayer.

-H. Aubertus deelt broden uit aan de behoeftigen

Voor dit altaarschilderij van de Aubertuskapel ontving Jan van Cleef op 25 juli 1701, 200 gulden. Het transport van Gent naar Aalst gebeurde in een kist. Tijdens de Franse Revolutie zou dit doek opgerold geweest zijn en verstoep in de woning van de familie Daens. Men bemerkt twee horizontale plooiën in het doek, waarschijnlijk te wijten aan ondeskundige verdoeking. Het schilderij bevindt zich in slechte staat, grote delen van het werk zijn vervaagd.

Klooster der Zwarte Zusters

-Aanbidding der herders

Dit betreft een schilderij dat door de schilder gesigneerd werd en speciaal voor het klooster van de Zwarte Zusters vervaardigd werd in 1704.

BESCHRIJVING VAN HET SCHILDERIJ

a. Materiële gegevens

"De marteldood van de H. Laurentius"

Olieverf op doek.

Datering: 1686

Afmetingen: 250 x 140 cm, bovenaan afgerond.

Geen signatuur, toegeschreven aan Jan Van Cleef (1646-1716).

b. Voorstelling

Het schilderij stelt de marteldood van de H. Laurentius voor. Deze heilige staat afgebeeld op de voorgrond, op een lendendoek na, naakt, vastgebonden op een rooster waaronder een hoogoplaaiend vuur.

Rechts giet een beulsknecht uit een grote rieten mand een nieuwe voorraad kolen op het vuur. Links wakkert een tweede beul het vuur aan met een ijzeren pook, zijn blik is op de martelaar gericht.

Op de voorgrond bevindt zich een tweede pook. Helemaal rechts zien we een Moor die de ketting vasthoudt waarmee Laurentius vastgeketend is op het rooster. Naast hem houdt een man Laurentius in bedwang, de heilige maakt met zijn rechterhand een afwerend gebaar.

Deze drie personen kijken opwaarts naar een Romeins veldheer te paard, zijn rechterhand rustend op een hoge stok. Zijn blik is op Laurentius gericht. Rechts, naast de ruiter, zwaait een man met een vaandel. Op dezelfde hoogte links op het schilderij houdt een op het schilderij niet zichtbaar personage, een banier vast. Dit bevindt zich op een stok en draagt de letters : "S.P.Q.R.". Het is bekroond met een arend, met zijn poten steunend op een bol en met gespreide vleugels. In het midden, achter Laurentius, leunen twee soldaten op hun lansen en kijken toe. Bovenaan het schilderij bevinden zich twee, op wolken zwevende, putti. Zij dragen respectievelijk een laurierkrans en een palmtak.

Uit de wolken schijnt een lichtbundel op het hoofd van de heilige, dat eveneens omgeven is door een lichtkrans.

Het hele tafereel is geplaatst voor een Romeins bouwwerk.

c. Iconografie

1. Laurentius

Het thema dat op dit schilderij afgebeeld wordt

is de marteldood van de H. Laurentius door verbranding op een rooster, boven een zacht brandend vuur.

De H. Laurentius werd geboren te Rome, uit een Spaanse familie.

Hij stierf de marteldood samen met vier andere geestelijken, drie dagen nadat zijn bisschop, Sixtus II, en vier andere diakens werden onthoofd. Dit gebeurde te Rome, in het jaar 258, onder het bewind van keizer Publius Licinius Valerianus.

Volgens de legende zou Laurentius het kerkbezit, dat hij beheerde en dat door de magistraat opgeëist werd, verdeeld hebben onder de armen. Bij zijn ondervraging weigerde hij de plaats van de kerkschat aan te wijzen. Wijzend op de arme leden van de gemeente zei hij : "Zij zijn de schat van de Kerk".

Hij werd eerst gegeseld, vervolgens met gloeiende ijzers gepijnigd en tenslotte op een rooster gelegd, waaronder een vuur gestookt werd. Vanop zijn rooster zou hij de keizer toegesproken hebben met de woorden : "Aan één kant ben ik gaar ; draai me maar om en eet me dan op". Later bouwde keizer Constantijn te Rome, aan de Via Tiburtina, een kapel boven zijn graf. Nadien zou deze vervangen worden door een basiliek: Sint-Laurentius-buiten-de-Muren, één van de zeven grote basilieken van Rome.

Laurentius is de patroon van de bibliothecarissen (als diakens), van de armen, en door zijn dood op een rooster van allen die met vuur te maken hebben, zoals glasblazers, koks en bakkers.

Laurentius wordt meestal voorgesteld als een jonge diaken, met als attributen de martelaarspalm, kruis, kelk of beurs met geld, en vooral met zijn rooster.

Zijn naam werd opgenomen in de canon van de Romeinse mis. Hij werd één der meest vereerde heiligen van West-Europa. Zijn feestdag is op 10 augustus.

2. De andere figuren en elementen op het doek :

De Romeinse veldheer te paard die op het schilderij als een dominant figuur is afgebeeld, is de Romeinse proconsul. Aan hem moest Laurentius de schatten van de kerk uitleveren en hij was het die Laurentius veroordeelde tot de marteldood op het rooster.

De persoon rechts met het vaandel en de twee figuren in het midden achter Laurentius zijn Romeinse soldaten die de proconsul vergezellen. Het vaandel dat zich links op het schilderij bevindt, draagt het opschrift: "S.P.Q.R.". Dit is de Latijnse afkorting voor: Senatus Populus que Roma. Vertaald is dit: De Senaat en het volk van Rome. Een adelaar met gespreide vleugels, de poten rustend op een bol bekroont het geheel. Hij staat symbool voor de stad Rome. Bovenaan het schilderij dragen zwevende putti de laurierkrans en de palmtak, de symbolen voor het martelaarschap.

De lichtbundel die neerstraalt op Laurentius wijst op de aanwezigheid van God, terwijl de lichtkrans die zijn hoofd omstraalt hem het aureool van heiligheid verleent.

d. Geschiedenis van het schilderij

Het doek, "De Marteldood van de H. Laurentius", werd in opdracht van pastoor Jacob van Turnhout, in 1686 in Gent geschilderd, waarschijnlijk door Jan Van Cleef.

Jacob van Turnhout was pastoor te Haaltert van 1668 tot aan zijn dood in 1692. Hij kwam in een parochie waar, ten gevolge van een pestepidemie, grote verslagenheid heerste. Geen enkele familie bleef gespaard, vele werden door de gevreesde ziekte zelfs volledig uitgeroeid.

Omstreeks 1685, toen de oorlogsmoeilijkheden, ten gevolge van de Franse bezettingstroepen, voorbij waren, liet hij in de parochiekerk van Haaltert, het altaar ter ere van St.-Pieter vervangen door dit van de H. Laurentius. De verering

van de H. Laurentius te Haaltert is zeer oud. Voor 1450 was er al een altaar aan hem toegewijd. (Er waren op dat moment 7 altaren in de kerk). Tussen 1595 en 1605 werden grondige herstellingswerken uitgevoerd om te voorkomen dat de kerk in puin viel. Slechts drie altaren bleven behouden: het Hoogaltaar van St.-Gorik, het altaar ter ere van O.-L.-Vrouw en dit gewijd aan St.-Pieter. De verering voor de H. Laurentius hield echter stand. In 1686 kreeg hij terug zijn altaar in de kerk ter vervanging van dit van St.-Pieter.

Elk jaar had in Haaltert de begankenis plaats voor St.-Laurentius, in de volksmond Vlasmis genoemd, om zijn voorspraak te bekomen voor een goede vlasoogst en tegen "de brand in het vlas". De legende verhaalt dat Laurentius het gezaaide vlas van een weduwe in één nacht deed rijpen. Na de vlasoogst liet hij op dezelfde akker een kerk bouwen (Albert Van Den Bruele, *Geschiedenis van Haaltert, Haaltert, 1977, dl.2, blz. 174*). Behalve tegen deze ziekte van het vlas werd hij ook aanroepen tegen huiduitslag bij de mens. Na de eerste wereldoorlog verdween de vlascultuur in Haaltert en omstreken, en mettertijd bleven ook de bedevaarders weg. In 1954 werd dan, door toedoen van pastoor Buckens, terug een zomerbegankenis ingevoerd, niet meer voor de H. Laurentius maar ter ere van de H. Aldegundus (aanroepen tegen kankerkwalen). De naam 'Vlasmis' bleef echter bewaard en verwijst nog steeds naar St.-Laurentius.

Voor dit altaar werden kosten noch moeite gespaard. De kerkrekeningen uit die tijd vermelden de uitgaven die gemaakt werden voor het beeld, de troon en het altaar van St.-Laurentius: "aen Arnaut Coppens beldtsnijder tot Ghendt over 't maeken vande tafel ende beelt ende troon van Ste Laureyns, 84 guld".

De relikwieën van de heilige kwamen van Pamel en werden door de bevoegde instanties goedgekeurd.

Het schilderij "De Marteldood van de H. Lau-

rentius" werd dus voor dit, nieuw opgerichte, Laurentiusaltaar, vervaardigd. De eerste gegevens betreffende dit schilderij werden aange troffen in de geschriften van pastoor Jan Jozef van Keerbergen (1751-1808). Deze werd in Haaltert aangesteld als pastoor in 1782 en van hem werd gezegd dat hij zeer stipt was in zijn werk en in het bijzonder een uitpluizer was van het archief en van de kerkrekeningen. In zijn "Diversche Memorie", komen uittreksels voor uit kerkrekeningen vanaf 1607 tot 1794. De pastoor schreef: "Circa t'jaer 1687 is gemaect d'autaer van Sint Laureys de schilderij 60fl. Verder onderzoek van de kerkrekeningen leerde dat zowel het vermelde feit als de datum juist waren: "1688... Item... betaelt ande schilderije van Ste Laureyns authaer te weten de martelie 60 guld.". Deze documenten vermelden de uiteindelijk betaalde prijs voor het schilderij en niet die welke de schilder aan de pastoor rekende. Zoals meermaals gebeurde toen dertijd betwiste de opdrachtgever, pastoor Jacob van Turnhout dus, de aangeboden rekening voor het schilderij. Hij vond de prijs nogal hoog en liet twee onafhankelijke schilders van Gent een raming maken betreffende de waarde van het doek. "...ende mits den heere pastoor difficulteyt maecte om deselve te betaelen is die gedaen prijsen bij twee van de principaelste schilders van Ghent die de selve schilderije hebben gepresen op XII pond grooten". De kosten voor deze schatting bedroegen 6 gulden. "daar vooren ick hebbe te coste geweest van theiringhe tot 6 gulden". Deze uitgave staat vermeld op een kerkrekening, goedgekeurd in 1704.

Uit kerkrekeningen van 1824, 1829 en 1865 blijkt dat er herstellingen gebeurd zijn aan de schilderijen uit de kerk. Gedetailleerde gegevens ontbreken echter, zodat niet kon achterhaald worden aan welke schilderijen de restauratie uitgevoerd werd.

9 februari 1869 is een belangrijke en dramatische datum in de geschiedenis van Haaltert. Op die dag brandde de oude kerk totaal uit ten gevolge van een bliksemingslag in de torenspits. Er

werd slechts weinig uit de brandende kerk gered. Op de inventaris van de geredde kerkschatten komt het schilderij "De Marteldood van de H. Laurentius" niet voor. Werd het schilderij toch gered, maar vergat men dit te vermelden? Een andere mogelijkheid is dat het schilderij weg was voor herstelling, maar daaromtrent zijn evenmin gegevens te vinden.

Een andere hypothese zou zijn dat het schilderij toen al uit de kerk verwijderd was, (slechte staat ?) en opgeborgen op de pastoriezolder.

In 1900 wordt bij een beschrijving van de nieuwe kerk en kerkschatten van Haaltert, uitdrukkelijk vermeld dat er zich geen schilderijen in het gebouw bevinden.

Het doek was gelukkig niet van de aardbodem verdwenen want in 1950 dook het terug op dankzij pastoor Buckens. Deze ontdekte reeds kort na zijn aanstelling in Haaltert op de pastoriezolder tussen allerhande rommel, het sterk beschadigde schilderij. In 1950 liet hij het doek in Brugge bij C. Leegenhoek restaureren. De offerte van C. Leegenhoek van 10 juli 1950 vermeldt: Schilderij op doek "Marteldood Heilige Laurentius", kuisen, verdoeken, herstellen en vernissen, leveren van nieuw spieraam en van kader. Prijs: 4500 fr. Het schilderij werd tot voldoening van de pastoor gerestaureerd want de betaling volgde vlot.

Uit een brief van 14 augustus 1950 van C. Leegenhoek blijkt echter dat de betaling per vergissing op een verkeerd postchecknummer gebeurde. In dezelfde brief vermeldt C. Leegenhoek dat hij het schilderij toeschrijft aan Jan Van Cleef, 1676-1716, Antwerpse school.

Een restauratiedossier, opgesteld door de firma C. Leegenhoek, ware interessant geweest om te raadplegen. Daarin konden wellicht meer gegevens gevonden worden wat betreft de toestand van het schilderij voor de restauratie. Het dossier kon ook uitsluitel geven over eventuele sporen van datering of de aanwezigheid van

initialen van de schilder.

Het 17e-eeuwse schilderij: "De marteldood van de H. Laurentius", bevindt zich sedert zijn restauratie in 1950, vooraan, in de rechterzijbeuk van de kerk, naast het altaar toegewijd aan de Heilige Laurentius.

Stijl

De stijlkenmerken van het werk van Jan van Cleef ontleen hun eigenheden aan de grote kunststroming die in de 17^e en begin 18^e eeuw de schilderkunst in Vlaanderen beheerste, namelijk "de barok".

De barok ontstond in Italië en verspreidde zich nadien over geheel Europa, wat de religieuze kunst betreft vooral in de katholieke gebieden. Ze was de typische hofstijl van de kerk en van de staat.

De belangrijkste vertegenwoordiger van deze stijl bij ons in de Zuidelijke Nederlanden was de schilder Pieter Pauwel Rubens (1577-1640). De vlammende barok van Rubens is gekenmerkt door grote, zware figuren in heftige beweging en in een opgewonden emotionele sfeer. Zijn schilderijen krijgen een geweldige kracht door de sterke contrasten tussen licht en donker en door het gebruik van warme kleuren. Dominant in de compositie is de kenmerkende barokke schuine lijn. Deze werd gebruikt om het dynamisme van de voorstelling tot uiting te brengen.

Via zijn leermeester Gaspar de Crayer, een Rubensepigoon, werkte Jan van Cleef dus in een typische barokstijl, eigen aan die tijd. We zien in het schilderij "De marteldood van de H. Laurentius" de diagonale opbouw door middel van de centraal uitgestrekte figuur van de heilige. Ook het contrasteffect van licht en donker is hier duidelijk te zien. De H. Laurentius straalt als het ware licht uit en trekt alle aandacht naar zich.

Zowel wat de composities als wat het kleurgebruik betreft is het werk van van Cleef schatplichtig aan dit van Gaspar de Crayer. Hij nam fragmenten en soms hele composities over uit het werk van zijn leermeester. Een voorbeeld hiervan is het schilderij: "Sint- Aya" dat zich bevindt in het Klein Begijnhof in Gent. Een zelfde type engeltjes treft men aan bij de Crayer. Bij mijn opzoekingen betreffende "de marteldood van de H. Laurentius" in de fototheek van het Koninklijk Instituut van het Kunstpatrimonium in Brussel, kwam ik verbaasd tot de ontdekking dat dit werk een exacte kopie is van een werk van Gaspar de Crayer (zie afbeeldingen). Verder zoekwerk leverde het bewijs dat het werk van de Crayer op zijn beurt gebaseerd is op "De marteldood van de H. Laurentius" geschilderd door Rubens, die zich liet inspireren door Titiaan. Deze maakte de tekening voor de gravure die Cornelis Cort van dit onderwerp maakte in 1571.

Het doek van de Crayer werd vervaardigd in de periode 1638-1648. De stijl van zijn werken onderging toen invloed van de Venetiaanse meesters van het cinquecento en in zijn werken komt dit tot uiting door zijn voorkeur voor het verfijnde kleurenpalet in het rijpere werk van Rubens en Van Dijck. De figuur van een jonge Moor, rechts op het schilderij, vertoont gelijkennis met deze die voorkomt op een "Kopstudie van een Jonge Moor", een werk dat de Crayer omstreeks 1637 maakte.

We kunnen hier, wat dit werk van Jan van Cleef betreft, dan ook moeilijk van een zeer originele opbouw spreken. Niettegenstaande van Cleef wat de compositie betreft een exacte kopie maakte van het werk van de Crayer zijn er toch verschillen merkbaar wat betreft de tekenstijl. Het schilderij van de Crayer leunt naar mijn mening nog dichter aan bij het werk van Rubens. Dit is duidelijk merkbaar aan de manier waarop de figuur op de voorgrond is geschilderd. Bij de Crayer heeft deze een Rubeni-aans gespierd bovenlijf, armen en benen, terwijl deze bij van Cleef eerder vlakmatig en veel minder gespierd zijn weergegeven. Hetzelfde

geldt voor de figuur van de H. Laurentius. Het hele lichaam is zeer egaal en sterk afgelijnd gepenseeld, vooral bij de benen en de voeten is dit duidelijk merkbaar. Het gezicht van de heilige is bij van Cleef veel minder expressief, er lijkt wel een andere persoon model gestaan te hebben. Het paard van de consul lijkt bij van Cleef dan weer dramatischer en vuriger dan het zwaardere en braaf uitziende ros bij de Crayer. Eenzelfde paard zien we op het portret dat Rubens maakte van Gian-Carlo Doria, de hertog van Tursis. De expressie en dramatiek die het dier op dat doek uitstraalt mis ik volledig in de werken van de Crayer en Jan van Cleef.

Wanneer we de vergelijking maken tussen het werk uit de kerk van Haaltert en andere werken van en toegeschreven aan Jan van Cleef, vallen er zowel overeenkomsten als verschillen te noteren. De manier waarop het paard op het doek uit Haaltert geschilderd is en die van het ros op het schilderij "De verbanning van de H. Cornelius" in de St.-Martinuskerk te Aalst vertonen sterke overeenkomsten. De uitpuilende ogen van de ruiter doen dan weer denken aan een soortgelijke blik van "De Maagd van Gent" op het schilderij "Rechtvaardigheid" in het Gentse stadhuis. Op het schilderij: "De marteldood van de H. Livinus", in de Gentse St.-Jacobskerk, toegeschreven aan Jan van Cleef, heeft de figuur links van de heilige eveneens een vergelijkbare gezichtsuitdrukking. De centrale figuur op het doek: "HH. Antonius, Rochus en Marcus smeken de gunst af voor een zieke" van de schilder Gillis le Plat in de St.-Martinuskerk te Gent heeft echter ook dergelijke ogen. De figuur van de H. Laurentius is opvallend gelijkend aan de zittende figuur op het schilderij: "Onbevleete Ontvangenis" in de St.-Michielskerk te Gent, eveneens gemaakt door Jan van Cleef. Ook op het werk "De ingetogenheid van Scipio" in het Museum voor Schone Kunsten te Kortrijk zijn er figuren die gelijkenis vertonen met personages op het schilderij "De marteldood van de H. Laurentius". Een dergelijke manier van weergave van figuren treft men eveneens aan op het schilderij "De boodschap van de aartsengel Gabriël aan Ma-

ria" in de St.-Martinuskerk te Gent. Dit werk is echter niet van Jan van Cleef, maar wordt toegeschreven aan de schilder Gillis le Plat.

Uit dit alles zouden we kunnen besluiten dat er in het doek uit Haaltert, zowel stijlkenmerken te vinden zijn die eigen zijn aan het werk van Jan van Cleef, terwijl andere dan weer verwijzen naar leerlingen uit zijn atelier.

Wanneer we het koloriet van het doek van Jan van Cleef bespreken moeten we toch rekening houden met de materiële toestand van het werk. Niettegenstaande de restauratie in 1950, heeft het doek waarschijnlijk toch veel van zijn kleurenpracht verloren. Daar dit doek steeds een devotieel doel gediend heeft, bevond het zich, vroeger dan, in een tochtige ruimte met grote temperatuurschommelingen. Het kaarslicht zorgde voor stoflagen en roetaanslag.

Van Cleef gebruikte voor zijn schilderijen, en ook hier voor zijn "Marteldood van de H. Laurentius", een uit roodbruine aardkleuren vervaardigde bolusgrond voor de ondergrond. Op die manier konden de dekkende of transparante lichtere tinten het beste tot hun recht komen en kon hij het schilderij van donker naar licht opbouwen. Van Cleef verkreeg zijn verf door pigmenten met een oliehoudend bindmiddel te mengen. Na verloop van tijd verouderde dit bindmiddel en ging reageren met het pigment. Het meest gebruikte pigment was loodwit en de reactie met het bindmiddel die tot stand kwam noemt men "verzeppen". Een gevolg hiervan was dat de verflagen transparant werden en de bolusgrond ging "doorgroeien", met andere woorden deze grondlaag ging de kleuren in het schilderij domineren. Ook in dit schilderij overheersen de bruine aardtinten. Enkele kleurvlekken zien we in de kledij van de beulsknecht op de voorgrond. Hij draagt een groene lendenhoek met daarover een soort rode mantel gedrapeerd. De proconsul op zijn paard draagt een blauwgroen kostuum. Verder is er nog de rode kleurvlek van de wimpel links op het schilderij. De andere figuren dragen kledij in bruine of roodbruine tinten. Een stukje blauwe hemel

linksboven is het deel op het schilderij dat wat diepte suggereert. Het grote lichtpunt in het schilderij is de naakte figuur van de H. Laurentius boven een oranje-gloeiend vuur.

Niettegenstaande de eerder genoemde Descamps, bij zijn beschrijving van werken van Jan van Cleef, deze beschreef als: 'd'une belle couleur', 'de la plus belle couleur', 'd'une belle couleur argentine' en 'l'excellente couleur', kwam hij toch tot het besluit dat de Gentse kunstenaar, in vergelijking met zijn leermeester de Crayer, een 'moins bon coloriste' was.

Wanneer we de martelscène van de H. Laurentius bestuderen, zien we dat de schilder deze op een heroïsche manier heeft afgebeeld. Ondanks de gruwelijke kwelling die de martelaar te wachten staat is er bij hem geen angst te bespeuren. Laurentius richt zich in zijn doodstrijd geheel naar de hemel, heel zijn houding en gelaatsuitdrukking wijzen op die gerichtheid naar God.

BESLUIT

Algemeen beschouwd, wanneer men het schilderij: "De marteldood van de H. Laurentius", toegeschreven aan Jan van Cleef, vergelijkt met andere werken van en toegeschreven aan deze meester, komt men tot de vaststelling dat het hier om een middelmatig werk van de kunstenaar of om een doek gemaakt door een van zijn leerlingen gaat. Vooreerst is er al het feit dat het een kopie is gemaakt naar het werk van zijn leermeester Gaspar de Crayer. Dit gebeurde echter frequent in die tijd, een goed kunstenaar was tevens een goed imitator.

De minder geslaagde penseelvoering zou te wijten kunnen zijn aan atelierwerk. We weten immers dat Jan van Cleef een drukbezet atelier had waar verschillende leerlingen werkzaam waren. Wanneer we de enorme productie in acht nemen van doeken die van Cleef schilder-

de voor kerken, kloosters, maar ook voor verenigingen en particulieren, mag het ons niet verbazen dat sommige van deze werken niet volledig door de meester zelf vervaardigd werden. De treffende stijlovereenkomsten met sommige werken van leerlingen van Jan van Cleef versterken deze stellingname.

Dit neemt niet weg dat we hier te maken hebben met een waardevol, authentiek 17e-eeuws schilderij. De schilder voert ons met zijn voorstelling van de marteldood van de H. Laurentius terug naar een tijd waarin, temidden van oorlog en ziekte, een zeer grote devotie voor de heiligen bestond. Jarenlang hebben de talrijke bedevaarders tijdens de begankenis ter ere van de H. Laurentius dit doek kunnen aanschouwen, hopelijk blijft het heden ten dage nog steeds de kerkgangers en bezoekers van de St.-Gorikskerk van Haaltert boeien.

Ik hoop met deze studie mijn steentje bijgedragen te hebben tot het meer bekend maken en waarderen van een belangrijk stuk van het kunstpatrimonium in onze parochiekerk.

Lydia Hutsebaut

NvdR: Mevrouw Lydia De Kegel-Hutsebaut stelde een monografie samen "Een 17de eeuws schilderij in de St.-Gorikskerk van Haaltert" tot het bekomen van het diploma van antiekhandelaar in het CEMOV-Instituut te Aalst.

De studie telt 93 blz. en bevat talrijke afbeeldingen van het werk van kunstschilder Jan Van Cleef, aan wie het schilderij toegeschreven wordt.

De Heemkundige Kring wil de auteur van hart gelukwensen met dit werk en dankt haar oprecht voor de toelating de monografie in beknopte vorm te publiceren in ons tijdschrift. Geïnteresseerden kunnen het boek raadplegen in het documentatiecentrum.

Studio De Coek - Ho

Haaltert – parochiekerk

Schilderij “Marteldood van de H. Laurentius”

Toegeschreven aan Jan Van Cleef (1646 – 1716)

Gent – Museum voor Schone Kunsten

Schilderij “Marteldood van de H. Laurentius”

Gaspar de Crayer (1584 – 1669)

MARKTKRAMERS VERKONDIGEN TREURIG NIEUWS -2-

Versmoord in de beerput

Kindermishandeling en andere weinig eerbare praktijken zijn hedendaags het voorwerp van intense gesprekken. Dat dit geen 'modern' fenomeen is bewijzen de talrijke kindermoorden in het verleden. Het was niet alleen in Denderhoutem dat mensen zich tot ijzingwekkende daden begaven want ook in Heldergerm deinsde men niet terug om kinderen te slachtofferen. Het waren wel alleenstaande feiten die de bevolking beroerden maar sommige vergrijpen sloegen ze tot verstomming.

K. Stevens bleef met vijf kinderen alleen toen begin mei 1928 zijn vrouw overleed. Op 24 januari hertrouwde hij met G. Van Wassenhove, die een 3-jarig dochtertje Juliette had. De relatie was niet erg geslaagd. Enkele maanden na het huwelijk was er voortdurend twist in het gezin en toen de vrouw de onenigheid en de baldadigheden van haar man ondraaglijk vond, ontvluchtte zij met haar dochtertje het echtelijk dak en trok bij haar ouders in. Ze koesterde wel hoop om na enkele tijd terug naar haar man te gaan, die haar beloofde zijn leven te beteren. Na enkele weken belandde zij in dezelfde situatie door de brutaliteiten van Stevens, die de kleine Juliette sloeg en zelfs martelde. De vrouw verdroeg gelaten al het leed, maar de haat van haar man tegenover het kind van zijn tweede vrouw verleidde hem tot de grootste wandaad: kindermoord.

Op de avond van 30 april 1929 verdween de kleine Julietta. Na een zoektocht van de burens vond men het lijkje in de aalput. Het bleek geen ongeluk daar het lichaampje wurgsporen vertoonde. Onmiddellijk werd Stevens verdacht, te meer omdat ook zijn eigen kinderen hem beschuldigden. Hij werd door het Parket van Oudenaarde aangehouden en meegevoerd ondanks zijn ontkenningen. De omwonenden waren van

zijn moordlustig gedrag op de hoogte en zijn begeleiders hadden alle moeite om hem voor een woedende menigte te beschermen.

Ook voor de volkszanger stond het vast dat de moordenaar gevat was en hij verkondigde het nieuws aan kerken en pleinen in de buurtgemeenten.

Gruwelijke kindermoord te Heldergerm

(zangwijze: Dit is de winter van 't leven)

Vrienden lief aanhoort mij aan

En naar het geen

Onlangs heeft bestaan

't Is van een vader een weduwnaar

Die, met vijf kinderen

Trouwde een tweede maal.

Refrein

En Germaine van goede zeden

Trouwde met hem, bracht haar kind dan mede

Een lieflijk kind van nauwelijks twee jaar

Door hem veracht, moest dan slagen onderstaan

Hij kon het schepsel niet verdragen

In plaats van eten, gestampt en geslagen

En de moeder weende voor haar kind met droef gedacht

En wierd door hem menige slagen toegebracht.

Die brave vrouw

Moest veel onderstaan

Al door die beeste

Nooit niet wel gedaan

Op zekeren dag verliet hem daar

Zij is met haar kind bij haar ouders gegaan.

Refrein:

Dagelijks kwam hij schoon spreken

Om weer te komen en al te vergeten

Daardoor Germaine die was nogal voldaan

Is met haar kind bij haren man gegaan

d' Eerste dagen was mijn leven gansch tevred-

den Maar daarna werd er weer gestreden
Om daar te leven met zo een slechten man
'k Zou voor mijn tijd daar liever het graf in
gaan.

Hij werkte in Brussel tot zijn bestaan
Op zekeren woensdag
Weer thuis kwam aan
Geëten en gedronken
En was weg gegaan
Vond het kind daar spelen met andere kinderen
te gaar.

Refrein:

Hij nam het mee, dacht ik zal het wreken
Zij zullen van het kind niet meer horen spre-
ken
Hij ging te werk met een tijger gedacht
Heeft die brave kleine in den beerput ver-
smacht
Moeder die zocht daar in het rond
Heeft Juliaken dan gevonden
Dood in den beerput, vermoord en ver-
smacht
Voorzeker door vader van 't leven gebracht.

De Wet kwam aan
Men liet gauw verstaan
En de magistraten
Zijn naar de plaats gegaan
Deed met spoed een streng onderzoek
Hoe die kleine daar was vermoord

Refrein:

In den vader had men geen vertrouwen
Na het onderzoek werd hij aangehouden
Als moordenaar die werd hij meegedaan
Naar Oudenaarde en zal zijn straf niet ont-
gaan
Getrouwde mannen en weduwnaars
Bemint vrouw en kind als gij komt te trou-
wen
En leeft altijd in vriendschap met malkaar
En wilt daarom op het kind geen moord be-
gaan.

Op maandag 29 december 1929 verscheen de
38-jarige arbeider, Kamiel Stevens voor het as-
sisenhof in Gent. Hij werd officieel beschuldigd

van doodslag met voorbedachte raad op de klei-
ne Julietta Van wassenhove op 29 mei 1929.
De kranten meldden dan ook meer bijzonderhe-
den over het tragisch gebeuren.

Sedert 4 mei was hij dus weduwnaar met vijf
kinderen (sommige bronnen gewagen van vier)
maar huwde reeds op 24 januari 1929 met Ger-
maine Van Wassenhove, die een natuurlijke
dochter had. Het meisje, Juliette, werd op 19
december 1926 geboren maar werd gehaat door
haar stiefvader. Nochtans droeg de vrouw goed
zorg voor alle kinderen in het nieuwe gezin
waar iedereen leed onder het moeilijke karakter
van K. Stevens. Hij was zeer agressief van aard,
sloeg ook zijn eigen kinderen en uitte zelfs be-
dreigingen aan de oudsten dat hij hen in de aal-
put zou verdrinken.

Meermaals mishandelde hij de kleine Juliette en
op een bepaald ogenblik bedreigde hij zijn
vrouw, samen met het kind door het venster te
werpen. Gedurende twee maanden verbleef de
vrouw met haar kind bij haar ouders maar zij
keerde op 15 mei 1929 naar de echtelijke wo-
ning terug onder het voorwendsel van een
voorbeeldig gedrag vanwege haar man. Amper
enkele dagen daarna zou hij zijn luguber plan
uitvoeren.

Op een avond bemerkte de oudste dochter van
Stevens, hoe haar vader met Julietta aan de
hand "*in de stal waar 't vertrek stond*", zoge-
zegd rondkijkend of alles veilig was. Deze ver-
klaring bleek later onjuist.

Toen er op 28 mei in het naburige Burst een
moord gepleegd werd, gevolgd door zelfmaard
van een jong echtpaar, reageerde Stevens op
een weinig medelevende wijze. Zijn uitspraak
was veelzeggend en sprak later, tijdens het pro-
ces, niet in zijn voordeel. De man was blijkbaar
geobsedeerd door de aalput: "*ik zou daarvoor
in den bak niet willen zitten. Ik zou den beerput
openleggen, haar de keel toenipen en in den
beerput werpen. Men zou denken dat zij zich bij
toeval vermoord heeft.*"

Amper een dag later, op 29 mei, voerde hij zijn
schelmstuk uit maar veinsde die avond van
niets te weten. Hij liet zich onverschillig uit
toen men hem naar zijn verdwenen kind vroeg

en terwijl de bureu aan een zoektocht begonnen, toonde hij geen interesse. Al dadelijk bleek dat alle aanwijzingen in de richting van “'t *ver-trek*” duiden waar hij samen met het meisje gezien was door zijn oudste dochter. Bij de controle van de aalput vond men het lijkje dat bovengedaald werd door Casimir Coppens, vader van de eerste vrouw van Stevens.

Tijdens het verhoor bleef de beschuldigde alle feiten ontkennen. Na de getuigenissen van de onderzoeksrechter werden nog verschillende bureu verhoord o.m. burgemeester D'Haeseleer, een zekere Schelstraete, Felix Allaer, J. Braeckman, Gossy, Marie Van de Wiele en vrouw Melkebeek. Ondanks de verdediging van zijn advocaat Mr Storme, veroordeelde de jury Kamiel Stevens tot 'eeuwigdurende dwangarbeid'.

Alle aandacht ging uit naar de dader maar in het lied herinnerde men ook wel aan de moeder, die haar kind verloor terwijl de andere kinderen van de moordenaar als wezen achterbleven.

Hierna nog twee versies van moordliederen n.a. v. het gebeuren.

Veroordeling van den dader De droeve klacht der vrouw

Ik vind hier in niets mijn behagen
Ik heb er geen vreugde niet meer
Zoo slijt ik nu droevige dagen
In treurnis en lijdend hartzeer
Een weduenaar kwam ik te trouwen
Ik was toen verdwaald en ontzind
Want ik moest het mij gauw berouwen
Hij haatte Julietje mijn kind.

Refrein:

Man, man g' hebt veel misdaan
Gij hebt verwoest uw bestaan
Gij brengt uwe kinders klein
Al in verdriet en hartepijn
Gij hebt mijn kind ook laf vermoord
Met een wreedheid ongehoord
Het meisje dood treft diep mijn hart
't Blijft voor mij eeuwige smart.

Ik kwam voor mijn kinders te zorgen

Ik miek mij bij hen aangenaam
Ik dacht ook aan den dag van morgen
Want ik was zorgvuldig spaarzaam
Alles wat ik deed kon niet baten
Hij bleef tegen mij voort brutaal
En mijn kindje kwam hij te haten
Van toen af ging het niet normaal.

Mijn kindje moest het dan bezuren
Zijn haat voor het schepsel was groot
Het speelde eens in de geburen
Hij lokte het mee naar den dood
Het werd in den aalput gesmeten
Zo werd het verstikt en versmacht
Die moord heeft hem nimmer gespeten
De grootste misdaad was volbracht.

Gij zult voor die misdaad nu boeten
Gij hebt ze verdiend deze straf
En gij zijt voor lang uit de voeten
Maar mijn kindje die rust in het graf
Zijn zieltje is nu in den hemel
Het heeft er zijn woning aldaar
Het zweeft in het engelen gewemel
En bidt nu voor zijn moordenaar.

Ach vader gij hebt veel misdreven
't Is droevig voor ons al te saam
Al zoo moeten wij ons nu begeven
Uw daag heeft onteerd ons bestaan
Wij waren gelukkige kinderen
Hadt gij het gewild en gedaen
Dat alles komt ons nu de kinderen
Gebroken is ons levensbaan.

Moord te Heldergeru

Ach de wereld is nu toch erg verslecht
Niet word meer gevreesd, men spot met 't ge-recht
Ja men houdt niet meer aan de deugd en eer
En broederlijke liefde bestaat ook niet meer
Hier is bewijs hoe een beul is gestoord
Zijn stiefkindje, zoo vreselijk heeft vermoord.

Refrein:

Daarvoor moet men een monster zijn
Om zoo een kindje te brengen van het leven

Het schaap stierf in smart en pijn
Dien beul was toch van alle kwaad omgeven
Roep om wraak voor God en wet
Wat groot verdriet, al voor die arme moeder
Zij ach God wat moet ik onderstaan
'k Zal ervan het graf ingaan.

In dat huwelijk ging het niet goed
Want dien man was lastig van gemoed
En daardoor ontstond er twist al in dat huis
Dat was voor die vrouw, een bezwarend kruis
Haar kind dat werd door den man veracht
Hij heeft dan een duivels plan gedacht.

Ja dat arme kind, was er nu teveel
Hij greep het eens ruw al bij de keel
En neep het toe op den oogenblik
Tot wanneer het kind gaf den laatsten snik
Nadien wierp hij het lijk den aalput in
O wreed monster, waar waren uwe zinnen.

Kort nadien kwam de zaak aan het licht
Dan heeft hij het parket daar eengericht
En dien kinderbeul werd gehouden aan
Door gendarmen werd hij dan weg gedaan
Het volk riep uit laffe moordenaar
O wangedrag kinderbeul en barbaar.

Wij merken aan de verschillende versies van één gebeurtenis dat de marktzangers sterk geïnteresseerd waren in dergelijke verhalen. Net zoals de kranten nu de voorkeur geven aan sensationele gebeurtenissen, zorgden ook de liedjeszangers voor belangwekkende feiten. Via de kranten kregen zij de nodige stof om zelfs 'van op afstand' hun teksten samen te stellen. Afhankelijk van de inhoud lieten ze hun eigen fantasie vrije loop, maakten een tekst en trokken er mee al zingend doorheen het Vlaamse land. Wekelijks verkondigden zij op deze wijze het streeknieuws wat hen bovenop een bijkomend inkomen bezorgde, wat waarschijnlijk de bedoeling was. Ook Camiel D'Hondt van Zele, schreef zijn versie van het lied en plaatste het op zijn repertoire.

Laffe kindermoordenaar voor het gerecht te Heldergerem

Een monster kwam nu voor 't gerecht
Een mensch als een dier nog zoo slecht
Hij versmoord zijn kindje daar levend
Hoe kan een mensch zijn zoo slecht
Kom mee riep er dien moordenaar
Het kindjen dacht aan geen gevaar
Onschuldig liep het mee met vader
En zoo vreed versmoorde hij haar.

Refrein:

Vadertje laat mij leven
Riep het kindje met klem
Aanhoort mijn droeve stem
Ik heb u niets misdreven
Waarom wilt gij mij smachten
Vadertje, vadertje zoet
Moedertje zal naar mij wachten
Smeekt het in tranenvloed.

't Was nacht en elf uren aan 't slaan
Het kindjen vroeg om op te staan
Hij riep: het kan niet blijven duren
En sprong naar het kind om te slaan
Hij vatte het kind bij de voet
En riep dan razig het moet
Het viel met zijn hoofd tegen 't wiegje
En daar lag het neder bebloed.

Men zocht er dan in stal en schuur
De moeder met hare gebuur
Den vader ging tegen zijn zinnen
Op zoek naar het kind op den duur
En dan haalde hij uit 't vertrek
Het kindje daar boven beslijkt
Het had opgehouden te leven
Vermoord door dien vader zoo slecht.

Slotrefrein:

In 't gevang zult gij grijzen
Moordenaar voor al het kwaad
En ook altijd peizen
Op uw wreede daad
Ieder mensch in het leven
Vervloekt u op 't wereldsplein
G'hebt een straf voor uw leven
De dood moet voor u ook zijn.

Alhoewel er nog weinig geweten is over de liedjeszangers, trof men er van allerlei pluimage aan. Ze waren geliefd en het volk keek wekelijks uit of ze na de missen op het kerkplein zouden verschijnen. Ze daagden op vooral als er 'groot nieuws' te bezingen viel. Hun liedjesbladen gingen dan ook vlot van de hand. Het hier behandelde voorval in Heldergerm was natuurlijk een 'succesnummer' en ver buiten de dorpsgrenzen en door verschillende zangers werd het drama bezongen.

Het moordlied had het meeste succes en werd vlot verspreid. De zangers hadden een voorliefde voor dit thema, speelden niet zelden voor rechter en waren niet mild met straffen. Ze bespeelden de gevoelige snaar, kloegen de daden aan en lieten niet na de aanhoorders een zedenles mee te geven. Ondanks de concurrentie van

het aangroeien van het aantal nieuwsbladen, bleven zij hun taak als nieuwsbrenger vervullen met 'geliefde' onderwerpen als moord, zelfmoord, vergiftigingen en brandstichtingen.

De liedjeszangers lieten in feite de polsslag voelen van de bevolking en wat er in de gewone man omging. Zij verwoordden de gevoelens van het individu bij elke gebeurtenis waarbij hun gemoed speciaal getroffen werd. Deze populaire volksdichters waren de spreekbuis van de gemeenschap en zij stonden in eng contact met het reële leven. De uitgesproken voorkeur voor schokkende gebeurtenissen typeert het marktlied.

Roger De Troyer
en Julien De Vuyst

Aanwinsten Documentatiecentrum

Roger De Backer, Aalst: omvangrijke hoeveelheid doodsprentjes

Fam. Albert Van Impe- Coppens: krantenknipsels massaspel Bernadette

(Voor deze verzameling zoeken wij nog de programmabrochure van het opgevoerde massaspel in 1952)

Antoine De Smet, Gavere: pamfletten

Onze excuses

Mededelingen nr 3, 1998 pag. 2, lees in de voorlaatste paragraaf (links): 'meubelaire baeten' ipv 'boeten'

Gelezen

In het verslag van de vergadering van 24 juni 1998 van de Gemeentelijke Adviesraad voor Milieu en Natuur.

"Topmolen.

De topmolen stond op privé-eigendom die sinds 1985 verkaveld is. De eigenaars hadden een aanvraag tot slopen ingediend, maar hadden deze niet verkregen op de dag van de sloping (zaterdagmiddag!). Ze werden dus gesanctioneerd (nvdr: 2000fr! Nbl, 8/10/98). Omdat het gebouw als 'verwaarloosd bedrijfsgebouw' werd aangeduid (ministerie), dienden de eigenaars jaarlijks taksen te betalen, die erg hoog opliepen. De molenstenen zouden nog in de grond zitten. Voorgesteld werd om ter plaatse een gedenkplaat op te richten (cfr Priester Daensplein), om een referentiepunt te blijven voor de gemeente. Dit zal aan het College voorgelegd worden."

Uiteraard staat de HK volledig achter dit prachtige initiatief.

KLOOSTERGOED TIJDENS HET FRANS BEWIND IN DENDERHOUTEM

Na de Franse revolutie in 1789 - meteen was dit groot land zijn monarchie kwijt - zal men weinig later het oog op België laten vallen. De Belg was nog nooit zijn eigen bestuurder geweest. Na zoveel buitenlandse onderhorigheid - Spanje, Oostenrijk... kwam nu de beurt aan de Franse heerschappij. "Na een bespreking van twee dagen ging de conventie (dit was de nieuwe vergadering die de republikeinse nationale vergadering in 1792 verving) tot de stemming over. Op 1 oktober 1795 (9 vendémiaire jaar 9) (1) werden België en het Luikerland met Frankrijk verenigd door een decreet dat aan hun inwoners dezelfde rechten als aan hun inwoners toekende, hun grondgebied in departementen indeelde en de tolgrens afschafte die het land van de republiek scheidde."(2)

Alle Belgen werden meteen 'rasechte' citoyens van de Franse republiek. De Fransen stelden het voor alsof ons land 'smachtend' had verlangd naar de vereniging met Frankrijk.(3) Eigenlijk was ons land al een paar jaar bezet gebied, aan de Fransen onderworpen. Wellicht aangemoedigd door de dreiging van de Oostenrijkse heerser Jozef II om het kloostergoed verbeurd te verklaren, bovenop de zware belastingen die dienden betaald te worden, voerden de Fransen deze maatregelen onverbiddeijk uit. Bij wet (Franse uiteraard!) werd besloten over te gaan tot de verkoping van de 'Domaines nationaux de toute origine'. Alle te verkopen goederen werden dus nationaal domein, van gelijk welke oorsprong! Het was niet mis te verstaan: alle kloosterbezit, kerkelijk goed, abdijgebouwen, kunstschaten, zelfs het persoonlijk bezit van de bewoners, werden in één Franse pennetrek staatseigendom. Waar, wanneer of hoe wettigden ze deze inbeslagname-zonder-de-minste-vergoeding? Dit betekende concreet de totaal vrije beschikking over die waarlijk onuitputtelijke schat aan te ontvreemden goederen. De volgende conse-

quentie liet niet op zich wachten: na inventarisatie werden de goederen publiek en/of uit de hand verkwanseld. De opbrengsten gingen vanzelfsprekend naar de Franse staatskas. Meerdere wetten en aanvullende decreten regelden de inventarisatie, de schatting en de verkoop van die goederen. Bij name de wetten van 16 brumaire 5 (6 november 1796), van 2 fructidor (19 augustus 1797), van 26 vendémiaire 7 (18 oktober 1798), van 27 brumaire 7 (19 november 1798) en besluiten van de Consul van 15 nivôse 8 (5 januari 1800) en van 22 nivôse 8 (13 maart 1800). Er weze hierbij opgemerkt dat de Fransen bij deze activiteiten op belangrijke medewerking van enkele plaatselijke vooraanstaanden konden rekenen. Voor alle duidelijkheid: ons zijn geen Denderhoutemse medewerkers met naam bekend, alhoewel hier ook wellicht collaborateurs waren.

Hoe gingen de Fransen te werk om die vendities te realiseren?

Na alle lijsten van goederen in bezit genomen te hebben werden de vendities duidelijk geafficheerd. Op plaatsen, door de wet voorgeschreven, werden affiches aangebracht met aanduiding van alle noodzakelijke gegevens van het te verkopen goed. Deze certificaten werden verstrekt door de officieren van de plaatselijke municipaliteiten. Bijzonder klaar waren de vermeldingen: 'toebehorend aan de Franse republiek, voortkomende van de vroegere abdij (of cure, kerk of klooster...).

In de verkoopzaal van nationale (!) goederen te Gent hielden administrateurs dan de instelling der prijzen, nadat experten een minimum schatting hadden voorgesteld. Werden vooraf bepaald: 1- wat het goed opbracht, pacht of rente; 2- de volle waarde of het kapitaal. Van het tiental acten dat wij inzagen (4) vonden wij geen enkele acte waar al op de eerste zitdag verkocht werd, zelfs geen enkel bod! Een week later

volgde dan gewoonlijk de tweede oproep; daarop gebeurde dan meestal de definitieve verkoop. De oppervlakten werden meestal in de oude en in de nieuwe maten aangegeven: bonnier (bunder) iets meer dan 1 ha.; journal (dagwand) = ca 32,50 a. en roede = ca 32,50 m². De huidige vorm van toewijzing op publieke veilingen (3de klop of hamerslag) ging er te dien tijde als volgt aan toe: de stokhouder (of veilingmeester, of notaris) riep op tot bieden. Als iemand dan een bod had gedaan (of geen!) werd een kaarsje aangestoken - "nous avons fait allumer un premier feu" - Vooraleer dit vlammetje vanzelf uitdoofde moesten gegadigden een hoger bod doen. Was er bij de uitdoving geen hoger bod dan werd het goed toegewezen aan de laatste bieder. Bij één verkoop lazen wij dat er zeven maal een kaarsje aangestoken werd! De Franse wet stond 'déclaration de command' toe, dit was bij opdracht voor een derde bieden en kopen. Vanzelfsprekend werd de solvabiliteit of het vermogen te betalen aan grondige controle onderworpen.

In onze streken werden tal van aangeslagen kerk- of kloostergoederen door vermogende burgers verworven met het onvervalst inzicht die later, in betere tijden, terug te schenken aan de rechtmatige eigenaars. Anderen zijn niet zelden in conflict gekomen met de kerkelijke overheid die aanvankelijk zeer streng optrad voor deze 'zwart goed-opkopers-tot-eigenprofijt'. Later hebben kopers uit de 2de of 3de hand geen moeilijkheden meer ervaren met de geestelijke overheid, vermits zij niet zelf rechtstreekse kopers waren van het goed. Bovendien waren veel percelen al opgedeeld. In deze transacties is de oorsprong te zoeken van het nu nog gebruikelijke maandloon dat kerkbedienaars genieten van staatswege. Het betekent een bepaalde vorm van restitutie aan de kerk wat in die periode voor de kerk verloren ging.

Enkele vendities van verbeurd verklaarde goederen.

1- Wat de Fransen steevast als 'Domaines nationaux' en 'Biens nationaux' bestempelden, kwam uiteraard voort uit ons eigen patrimo-

nium. Een eerste akte vermeldt goed van de 'quotidiennes de Ninove'. Deze quotidianen waren oud-geestelijken, niet altijd tot het priesterschap gewijd, in kleine steden gevestigd. Zij waren weinig talrijk en schier onbekend. Ze genoten wel een prebende. (5) Het stuk land, gelegen op het Hoolveld, en dat hen toebehoorde was 66 roeden en werd door Lieven De Landsheere gehuurd, zonder contract voor 11,02fr. Het werd geprijsd op 136fr. Sieur Bruyneel uit Geraardsbergen verhoogde dit bedrag voor een eerste maal tot 185fr en een tweede maal tot 200fr. Hierop werd hem het goed toegewezen, mits de bij te voegen kosten op datum van 13 thermidor (1 augustus 1800).

- 2- Van dezelfde quotidianen te Ninove was al een ander perceel in Denderhoutem verkocht op 13 messidor (2 juli 1800). Dit was 1 dagwand en 8 roeden groot. Deze weide, op Ruybroek gelegen, werd aangekocht door een Gentenaar Reus, voor 305fr. Er stond bij vermeld: "pour command", d.i. in opdracht.
- 3- Op 11 maart 1803 komt een stuk land van de Cure van Denderhoutem onder de hamer. Het was een verhuurde weide van 89 roeden aan Nicolaes Van Sinay bij overeenkomst voor 3-6-9 jaar, mits een jaarlijkse pacht van 18,78fr. Het contract liep ten einde op 23 december 1803. Na instel op 240,68fr verhoogde Buyl van Denderhoutem dit bedrag tot 410fr. Dat terstond verhoogd werd tot 3075fr door de Gentenaar Chèrequefosse. Er volgde geen verhoging meer. De Gentenaar kocht het perceel voor de Ninovieter 'citoyen' Josse Olivier. Op 30 mei 1803 bevestigde de ontvanger der nationale domeinen te Gent de som van 615fr ontvangen te hebben, zijnde het eerste vijfde van de koopsom. Het was dus wel een omslachtige aangelegenheid.
- 4- Op 14 maart 1801 volgde een verkoop van 2 dagwand 'jardin' in het Veldeken toebehoorend hebbende aan de St-Adriaansabdij van Geraardsbergen, geschat op 176fr. Het ging van de hand voor 1500fr. Declercq van Gent kocht het voor een Aalstenaar J-B Gulden-tops.

5- Van dezelfde abdij werd nog een stuk land en een weide verkocht, samen een oppervlakte van 1 bunder en 1 dagwand en 5 roeden. Het eerste lot, de weide, lag op 'Groot Herzele' en was 3 dagwand en 30 roeden. Het land was 1 dw en 75 r groot. Beide percelen waren in pacht door Rombaut voor 73,45fr per jaar. De verkoop had plaats op 16 augustus 1798. Eerste schatting: 3350fr. Sunaert brengt de prijs op 20.000fr en Cornelis verhoogde tot 32.000fr. Deze laatste doet nog een hoger bod: 34.100fr. Hierop gaat de kaars uit en de percelen werden aan vader en zoon Cornelis uit Oudenaarde toegewezen.

6- Op 8 augustus 1798 werden verschillende percelen verkocht van dezelfde abdij, samen een grootte van 4 bunder, 2 dw en 56 r. Het goed werd in zeven loten verdeeld:

a 2 dw. 86 r. labeurgrond op het Achterste Vosselveld

b 1 dw. 82 r. land op het Vosselveld

c 1 bunder 16 r. land, zelfde ligging

d 80 r. weide op het Kipsteekveld

e 3 dw. 14 r. op het Vosselveld

f 71 r. akkerland op het Meuleveld

g 1 bunder 1 dw. en 7 r. bouwland op het Opperste Vosselveld.

Cornelius Lercangée huurde al deze percelen voor 270fr.

Verkoop: zoals gewoonlijk geen liefhebbers op de eerste zitdag. De instel bedroeg 9.800fr. Op de tweede zitting kwam een eerste bod van een zekere Spitaels voor 75.000fr. Tweede bod bood dezelfde 108.500fr. Een derde bod van citoyen Odeyn van 115.000fr. Vierde bod 115.500fr van citoyen De Brouwer. "Et il a été fait un cinquième feu lequel s' éteint sans qu'il ait été fait aucune enchère..." werd het goed toegewezen aan De Brouwer van Gent, op command' voor de som van 115.500fr+kosten.

7- Op de 28ste vendémiaire 12 (21 oktober 1803) werd een groot stuk land verkocht, liggend op het grondgebied van drie gemeenten. Het geheel was 3 ha 04 a en 30 ca groot, d.i. 2 b. 1 dw. en 90 r. Hiervan lag 2 b. op de Achterbunder te Ninove; 40 r. op het

Calverveld op Herlinckhove en het overige (1 dw. en 50 r.) op Ruysbroeck te Denderhoutem. Pachter Frans Antheunis betaalde jaarlijks de som van 128,53fr. Op 5 brumaire 12 (3 augustus 1804) gebeurde de toewijzing. De instel van 1606fr werd door Galliot uit Ninove verhoogd tot 5025fr. Het was het enige bod en Galliot 'et compagnie' bkwamen het goed.

8- Op 23 maart 1799 werd van dezelfde abdij verkocht: een kapel met 1 dw. en 50 r. 'bruyère' (heidegrond) gelegen 'au champ dit den bosch te ruysbroeck'. Instel: 862fr. Dezelfde Galliot bracht de prijs op 1600fr. Voor dit bedrag verwiervan Galliot en Cie het perceel.

9- Van de Kartuziers in Hérines (het huidige Herne) werd op 8 floréal 7 (27 april 1799) grond verkocht voor 4150 pond. Het ging om 1 dw. en 72 r. weiland 'au territoire de Lebbeke (6), pachter: Adriaen Bacquaert. Gezien er nog een som van 4120 pond tournois (7) te betalen viel en het goed in een erg belabberde toestand achtergelaten was, werd het herschat op 120fr. Er was een herverkoop op 6 november 1802, drieënhalf jaar later!

1ste bod: Contrerail: 300fr

2de bod: idem: 500fr

3de bod: Clercq: 700fr

4de bod: idem: 900fr

5de bod: Eeman: 1200fr

6de bod: idem: 1500fr. De koop werd hem toegewezen 'pour command', dus in opdracht

10- Van de Cure van Denderhoutem werd op 11 maart 1803 een weide verkocht, gelegen op het Blockeveld, oppervlakte 27 a. en 32 ca. Sr Josse Olivier uit Ninove kocht het voor 3075fr.

Dit zijn ongeveer al de bescheiden die in het Gentse Rijksarchief omtrent dit zwart goed voor Denderhoutem te vinden zijn. Dit waren dan alleen maar publieke vendities. Wat was er dan gebeurd met de tientallen andere ha. Klooster- en/of kerkgoederen? Wellicht zijn de meeste uit de hand verkwanseld geweest aan gegoe-den die het met hun geweten konden verzoenen.

Het lag voor de hand dat zeer veel roerend goed in concenten, bedehuizen, enz. tijdig werden 'verhuisd' naar veiliger oorden. Evenzo snel waren de tijdelijke heersers over onze gewesten op de hoogte van deze verborgen goederen. Wel waren ze hierover minder juist en onvollediger ingelicht. In het begin van 1806 werden de decreten uitgevaardigd waarbij belangrijke premies uitgeloofd werden om zulke verdwenen fondsen, effecten, kunstwerken e.d. toch nog te verwerven en "onder de hand van de natie te stellen" (8). Hier volgde dan de cynische maatregel die de Fransen onbeschaamd verspreidden om het laatste graantje voor hun schraapzucht in te rijven. In die decreten werden de tot op de huid beroofde geestelijken verzocht hun medewerking te verlenen aan het opsporen van 'ontsnapte kapitalen'. "...De ex-religieusen (sic!) die binnen den tijd van een jaer te rekenen met de datum van dit tegenwoordig decreet, de Bestieringen der domeynen in staet zullen stellen van de noodige vervolgingen te doen tegen de bezitters van penningen ofte nationale effecten, onttrokken ten tijde dat de goederen van de godsdienstige stigtingen onder de hand van de natie zijn gesteld, (hoe listig-vals wordt de enig passende term 'beroving-met-geweld' omschreven, nota E.H.) zullen een quart der penningen ofte effecten genieten waervan zij de ontdekking zullen vergemakkelijkt hebben; dit quart zal hun gesteld worden korts naer de ontfanging, door den Gepreposeerden van de Bestiering der domeynen, van de gezegde penningen

ofte effecten." Kon het schandelijker? Het komt er nog min of meer op aan dat geestelijken, zo niet zichzelf, dan toch hun intiemste beschermelingen moesten verklikken. Ze kregen zelfs hun eigen bezit niet, slechts één vierde, want "het is noodig eenen maetregel te nemen tot het doen inkomen van de bovengemelde goederen en effecten in de publieke schatkiste..."

Gelukkig duurde dit 'heerlijk' regime van Vrijheid, Gelijkheid en Broederlijkheid slechts een twintigtal jaren. Het is eveneens jammer dat de reële uitwerkingen niet meer op te sporen zijn...

Edgard Huylebroek

-
1. De Fransen voerden op 6 oktober 1793 een nieuwe tijdrekening in; zij nam een aanvang op 1 vendémiaire jaar 1 (22 september 1792). Deze kalender zou zijn veertiende jaar niet voleindigen.
  2. PIRENNE Henry, *Geschiedenis van België*, deel III, p. 321
  3. VAN GASSEN H., *Geschiedenis van Ninove*, deel II, p. 608
  4. RA Gent, *Franse tijd, Scheldepartement, Denderhoutem* nrs 2087/45 e.a.
  5. Een prebende was een rente uit kerkelijke goederen toegekend
  6. Het gaat hier om de wijk Lebeke, vermits het goed op Denderhoutem lag
  7. Tournais van Tours, in tegenstelling met parisis van Parijs
  8. SA Aalst, *Extrait der Minuten van de Secretarije van Staet*, 23

Heldergem heeft zijn geschiedenis op papier

Niet zonder enige trots werd zopas het boek "Bijdrage tot de geschiedenis van Heldergem" voorgesteld. Deze publicatie is niet alleen een leuk kijkboek, maar ook een interessant naslagwerk geworden.

Het boek over 900 jaar Heldergem werd gerealiseerd door de Haaltertse Heemkundige Kring, die 7 auteurs mobiliseerde om elk een deelaspect van de Heldergermse geschiedenis te behandelen. Politiek, onderwijs, verenigingsleven, de invloed van de oorlogen, het kerkelijk leven... het komt allemaal aan bod in het boek. Dat is een fors uit de kluiten gewassen kanjer van 350 bladzijden geworden. Dat het boek, juist in 1996 verscheen is geen toeval. De voorbije maanden werd het negenhonderdjarige bestaan van de gemeente gevierd. Eigenlijk had het boek begin september moeten verschijnen, toen de feestelijkheden officieel afgerond werden, maar het naslagwerk raakte niet tijdig klaar. Met meer dan 400 voorinschrijvingen waren de initiatiefnemers aangenaam verrast voor de bestaande belangstelling. Opvallend was dat er zich meer mensen van buiten Heldergem inschreven dan uit de gemeente zelf. Aan het boek werd meege-

Zeven auteurs werkten mee aan het boek over Heldergem

werkt door Willy De Loose, William laert, EH Roger Cosyns, Peter D'Haese-Minnaert, Roger De Troyer, Geert Boeleer en Marc De Moyer.

HELDERGEM

Bijdrage tot de geschiedenis van Heldergergem voorgesteld

In huize Glorieux werd onder ruime belangstelling het boek voorgesteld dat zeven auteurs ter gelegenheid van de negenhonderdste verjaardag van de gemeente hebben geschreven.

"Een bijdrage tot de geschiedenis van Heldergergem" is een boek dat vooral de Heldergergnaren met veel belangstelling zullen bekijken en lezen. Het bevat een schat aan informatie over hun dorp en enige nostalgie zal dus nooit ver weg zijn. Het boek is echter ook wetenschappelijk gefun-

Aanschuiven voor de eerste exemplaren.

boek grasduint vindt er een massa fotomateriaal in en ook demografische gegevens, geschiedkundige gegevens, ook zaken van een meer recent verleden. De jongste eeuw wordt op alle gebieden

Het echtpaar Van Landuyt- Redant...

...alias Cyriel en Irene wel te verstaan, die vierden hun zestigste huwelijksverjaardag, en dat was aanleiding tot een groot en warmhartelijk feest in Haaltert, hun woonplaats. Daar hadden hun kinderen voor gezorgd, maar er waren ook hulde-woorden van burgemeester mevrouw Tas en, natuurlijk, van bondsvoorzitter Frans van Mechelen. Immers: de naam *Van Landuyt* klinkt in bondsmiddens als een klok. Cyriel is al meer dan 50 jaar kaderlid, hij werd in '41 ge-

westvoorzitter van Aalst - thans is hij erevoorzitter - maar ook in de hogere regionen van de Bond was en is hij onvermoeibaar werkzaam. De bondsvoorzitter roemde dan ook terecht zijn werkkraft en hij herinnerde aan het aandeel dat Cyriel Van Landuyt had bij de verzelfstandiging van de gezinsbeweging. Heel de familiekring, de bondsdelegatie en de vele, vele vrienden wensen het echtpaar van harte proficiat en geluk.